

Vojko Devetak

SLUŽBENO LITURGIJSKO RUHO BOGOSLUŽBENIKA

Svećenički talar ili redovnički habit — distinktivna odjeća klera — ujedno je i službena haljina u bogoslužju preko koje se oblači bogostovno ruho. To je pradavna i uobičajena praksa Crkve koje se treba držati, bilo zbog časti liturgijskih funkcija, bilo zbog dostojanstva kleričkog staleža. Očito je da uredba o liturgijskom ruhu pretpostavlja da službenici oltara redovito oblače talar, naglavnik, albu i pojas, a iznad toga posebno ruho u skladu s raznolikošću službe i reda.

Alba

»Alba je sveta odjeća zajednička svim službenicima kojega mu drago stupnja« (OURM). To je prastari i današnji liturgijski propis.

Alba je prostrana, donja duga haljina s dugim rukavima, koja doseže do gležanja. Naziva se »alba« radi svoje bijele boje. Ona nije drugo nego negdašnja tunika koju su kao donje odijelo nosili svi rimski građani i robovi, a kasnije su joj dodani rukavi. Tunika je, zbog slobode kretanja, bila prostrana, redovito svijetle ili bijele boje, nalik na košulju, a na ramenima sapeta s dvije kopče. U kući je visjela slobodno, a kad se izlazilo na ulicu, privezivala se pojasom i sprijeda podizala da omogućiti lakše kretanje.

Alba kao obavezno ruho za sve klerike i za sve redove spominje se u V. stoljeću.¹ »Polovicom IX v. postoje već odredbe, da nitko ne smije pjevati misu u albi, koju nosi u običnom životu, ili uopće bez albe.«² Alba je tijekom srednjeg vijeka promijenila oblik tako da je oko pasa bila uska i imala uske rukave, a u donjem dijelu bila je veoma široka, ali brzo se vratila starom uobičajenom obliku. Tek od X. st. počelo se albe ukrašavati uresnim prugama i vrpčama na donjim rubovima, oko vrata i oko rukava. Najčešći ukras bile su dvije više ili manje široke vrpce, što je ovisilo o dostojanstvu osobe, koje su se usporo sprijeda i straga s ramena spuštale do dna albe. Ispočetka su bile purpurne, a kasnije liturgijske boje dana. Takve vrpce potpuno su

¹ MIGNE, PL 78, 940.

² D. KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb 1937, str. 94.

iščeze početkom XVII. stoljeća. Renesansa je albu obogatila vrlo širokim i često deplasiranim čipkama.

Ne postoji nikakav propis da albu treba ukrašavati. Njezina veličanstvenost i bjelina dovoljan su ukras, ipak ništa ne priječi da se ona ukraši, ali veoma diskretno i jednostavno. Preporuča se da alba bude široka s više nabora i tako omogući slobodu kretanja. Osim toga, njezina prostranost sugerira izbjegavanje brzine pri svetim obredima i ujedno skriva osobnost službenika, a više ističe sveti čin koji vrši.

Alba simbolizira kraljevsku i svećeničku odjeću nebeske liturgije, liturgije Gospodina u slavi, anđela i svetih u nebeskom Jeruzalemu. Onoga koji je oblači podsjeća na čistoću života i duše s kojom treba vršiti svete obrede, kako to i veli molitva koja se moli dok se oblači: *»Odjeni me, Gospodine, bjelinom i očisti moje srce, da opran u Krvi Janjeta uživam vječne radosti.«*

Naglavnik

Naglavnik (naplećnik, amikt) je pripadni dio albe. To je četvrtasto bijelo platno nalik na veliki rubac s vrpčama na kraju kojim svećenik pokriva vrat i pleća.

Naglavnik su najprije nosili egipatski monasi, od kojih ih je preuzeo sv. Benedikt. Ispočetka se nosio iznad albe kao elegantni bogato ukrašeni ovratnik koji se od zatiljka spustao i ispod pazuha poput steznika privezivao albu da bi se ruke lakše kretale. Ispočetka su ga nosili samo papa, đakon i podđakon, a od Karolinga sav kler, ali ispod albe. Danas iznad albe nose naglavnik papa i svećenici koji asistiraju uz biskupa. Ispočetka se naglavnik stavljao na glavu, a pred oltarom bi se spustio na misnicu. Taj su običaj do danas sačuvali neki redovi. Na to podsjeća donedavni običaj da se naglavnik najprije stavi na glavu, zatim oko vrata. To stavljanje simbolizira svetu šutnju, što je izraženo u riječima ređenja. Simbolizira »kacigu spasenja« (1 Sol 5, 8; Ef 6,17) i hrabrost da se odbiju nasrtaji Zloga, kako to i veli molitva koja se moli pri stavljanju na glavu.

Opća uredba rimskog misala (298) ne smatra naglavnik neophodnim ruhom jer veli: *»Dobro je prije nego se obuče alba staviti oko vrata amikt.«*

Pâs

Pâs je odjevni predmet koji pomaže da se alba priveže oko pojasa. Pas je bio neophodan za vezanje tunike pa je tako prešao i u liturgijsku upotrebu. U službenom popisu liturgijskog ruha nalazimo ga u VIII. stoljeću. U srednjem vijeku bilo je u upotrebi dvije vrste pojasa: kao okrugla vrpca ili široka traka koju su posebno ukrašavali.

Danas se upotrebljava dvostruko složeni konopčasti oblik s resama na krajevima. Može biti i jednostruk. Vrpce se ne smiju upotrebljavati. Obično je bijele boje, a može biti i boje misnog ruha. Pravi se od lana, a može i od vune i od svile.

Ni pas nije neophodan, jer se alba »po potrebi oko bokova privezuje« (OURM 298).

Biblijski pas je znak spremnosti za akciju za put (Tob 5,5; Dj 12,5), za dolazak Gospodnji (Lk 12,35 sl.), znak za borbu (Ps 18,40), znak hrabrosti (Izr 31,17), a posebno borbe protiv požude, kako je izraženo u prastaraj molitvi koja se moli dok se svećenik opasiva: *»Opaši me, Gospodine, pojansom čistoće i ugasi u mojim bokovima vatru požude, da ušćuvam krepost uzdržljivosti i čistoće.«*

Superpelicej

Superpelicej je skraćena alba. Alba je zajednička odjeća za sve službenike oltara, ali je pri dijeljenju sakramenata, blagoslova, procesija, pogreba i sličnih funkcija »može zamijeniti superpelicej, ali ne onda kad treba obući misnicu, dalmatiku, ili kad se mjesto misnice, odnosno dalmatike, upotrebljava štola« (OURM 298).

Superpelicej ili kota je bijela široka košulja sa širokim rukavima duga do koljena. To je zapravo bila alba koju su u krajevima sjeverno od Alpa oblačili klerici i redovnici iznad krznene bunde (pelicea) kad su u zimi molili časoslov u koru. U XIII. st. postala je uobičajena odjeća svih klerika, nadomjestak albe u funkcijama izvan mise. Ispočetka je bio dug kao i alba, ali ga se s vremenom sve više skraćivalo te je od XVII. st. iznad koljena. Jednostavan, širok, bogat naborima, kratkih rukava, bez ikakvih ukrasa i čipaka, s čime ga se u XVII. st. počelo raskošno ukrašavati.

Kota ili superpelicej je službena odjeća za djelatelje sakramenata izvan mise.

Roketa

U današnjoj liturgijskoj praksi još se ponegdje upotrebljava roketa koja je podrijetlom starija od kote i od nje se jedva razlikuje. Uskih je i dugih rukava, na rubovima ukrašena čipkama ispod kojih je postavljena crvena, ljubičasta ili crna svila prema hijerarhijskom stupnju osobe koja je nosi. Ona je distinktivni hijerarhijski znak biskupa, prelata, kanonika i nekih župnika i zajedno s mocetom sačinjava korsko odijelo. Lateranski IV. (1215.) preporuča biskupima da je nose i izvan crkve. Kota je liturgijsko ruho u pravom smislu, roketa pak u širem i ne smije ju se upotrebljavati pri dijeljenju sakramenata.³

³ SV. KONGREGACIJA OBREDA, 27. II. 1847., br. 2935.

Ministrantska odjeća

Budući da ministranti, čitači, pjevači, tumači »vrše pravu liturgijsku službu« (SC 29), pa da bi svoju ulogu što bolje obavili, potrebno je da i oni budu odjeveni u liturgijsko ruho. U liturgijskim funkcijama uključena je sva prisutna zajednica vjernika, ali se uvijek smatralo shodnim da osobe koje vrše posebne službe oko oltara nose i posebnu odjeću. Kakvu odjeću? Razne Crkve upotrebljavaju različito ruho za ministrante prema raznim tradicijama i običajima. Najčešće se upotrebljava tradicionalno korsko odijelo: crni talar s bijelom kotom. To ih privikava i podsjeća na eventualno buduće kleričko odijelo svećeničkih kandidata? U vrijeme baroka odijevalo se ministrante čak kao paževe. Negdje, po uzoru na istočnu Crkvu, oblače ih u raznobojne tunike. Za to pledira i naš liturgist kad piše: »Ministrant treba da se obuče u odijelo iste boje kao što je i svećenikovo onoga dana.«⁴ Negdje ih pak oblače u odjeću sličnu dugim dalmatikama. Trebalo bi svuda uvesti jedinstveni način odijevanja ministranata. Liturgijska direktiva, kad veli da je »alba zajednička odjeća svim poslužnicima« (OURM 298), kao da sugerira za ministrante bijelu albu ili odjeću sličnu tunici.

Štola

Štola ili naramenica je duga neširoka vrpca nalik na lentu koja se kao distinktivni hijerarhijski znak nosi oko vrata ili preko ramena pa spušta niz albu.

Prema najstarijim dokumentima, naša liturgijska štola nastala je od starinske odjeće zvane »orarium«, koji se nosio na ramenima zbog studeni. To je bila neka vrsta više širokog nego dugog rupca, nalik na naš ručnik. Pravio se od finijeg platna, a u profanom životu nosile su ga uglednije osobe poput kravate oko vrata. U crkvenom govoru od VII. st. mjesto naziva orarij uveden je naziv štola. Naziv štola je grčkoga podrijetla a prvotno je označavala odijelo. U liturgijskom govoru pak označava svečanu odjeću, najvjerojatnije zbog toga što u Sv. pismu riječ štola simbolizira ljepšu svečanu haljinu, pa se smatralo sasvim prirodnim da se ta svetopisamska karakteristika pripiše i liturgijskoj odjeći koja je posebni znak svete i svečane službe. »Nosit ćeš je kao svečanu odoru — stolam gloriae vestiet illum«, govori Sirah (6,31; 15,5); otac zaodijeva rasipnog sina u »stolam primam« (Lk 5,22); pravednici su u nebu »amicti stolis albis« (Otk 7,9; 6,11).

O štoli ili orariju kao liturgijskom ruhu najprije se govori na Istoku, kad Laodicejski sabor nižim klericima zabranjuje nositi stolu. Sv. Ivan Zlatousti piše da su u njegovo vrijeme đakoni nosili na lijevom ramenu

⁴ D. KUKALJ, *Služba ministranata*, Zagreb 1939, str. 35.

štolu koja je slobodno lepršala.⁵ Na Zapadu prvi put o štoli kao znaku viših redova govore sabori u Bragi (563.) i Toledu (633.). Mnoge slikarije iz IX. st. prikazuju đakona s bijelom štolom iznad dalmatike kako slobodno visi na lijevom ramenu. Na slikama iz XII. st. vidimo đakona sa štolom iznad dalmatike, ali pričvršćenu ispod desne ruke. U isto vrijeme svećenici i biskupi nose štolu ispod misnice. U XVI. st. tradiciionalnu bijelu boju štole zamjenjuju druge liturgijske boje. U Rimu, međutim, štola se spominje tek sredinom VIII. stoljeća, ali ne kao distinktivni hijerarhijski znak već kao službeni znak kleričkog staleža, pa su je ispočetka nosili svi klerici bez razlike. Još i danas u obredima sirijske Crkve podđakoni nose štolu, a kod Maronitanaca i čitači.⁶ U rimskoj liturgiji štola postaje distinktivni znak u X. stoljeću. U IX. st. po odredbama sinoda svećenici i biskupi trebali su nositi štolu kao znak svećeničke službe i izvan liturgijskih funkcija, pa i na putovanjima.⁷ Spomenimo još da su đakoni sve do reforme 1960. g. u pokorničkim danima korizme nosili preko lijevog ramena široku štolu, zvanu »štolun«.

Štole su se izrađivale od platna, vune i svile. Prema ukusu vremena, ukrašavale su se vezivom, dragim kamenjem, a na krajeve se stavljalo rese, čipke i zvončice. Obično su imale tri utkana križića. Bile su raznolike širine i dužine, a završavale su na krajevima trapezastim oblikom.

Danas ima pravo nositi štolu đakon, svećenik i biskup. Đakon je nosi »na lijevom ramenu, tako da se prevlači niz tijelo preko prsiju do desnog boka gdje se pričvršćuje« (OURM 302). Premda odredbi III. sabora u Bragi (675.) i misala Pija V., svećenik je trebao nositi štolu prekriženu na prsima u znak ograničene vlasti. Kad je pak nosi preko kote, onda visi slobodno. Liturgijska obnova mijenja taj propis i određuje da »svećenik nosi štolu oko vrata, tako da mu pada niz prsa« (OURM 302). Biskupi pak kao znak neograničene vlasti u svojoj dijecezi uvijek su nosili štolu oko vrata koja slobodno visi niz prsa. Osim u euharistijskom slavlju, službenici obavezno nose štolu pri slavljenju i dijeljenju sakramenata, sakramentalna i svaki put kad dolaze u dodir s presvetom Euharistijom. Štola se izrađuje iz istog materijala i iste boje kao i misnica.

Štola nema nikakve praktične svrhe već je znak da onaj koji je nosi ima pravo dijeliti sveta otajstva. Ona je simbol Gospodnjega jarma i svetih dužnosti koje preuzima onaj koji je prima. Ona je i znak besmrtnosti i nedostojnosti, kako izražava molitva koja se moli dok se odijeva štola: *»Podaj mi, Gospodine, štolu besmrtnosti, koju izgubih grijehom praroditelja. Nedostojan sam da se približim tvojim svetim otajstvima, ali ipak daj, da zaslužim vječne radosti.«*

⁵ In parabolam de filio prodigo, PG 59, 519.

⁶ A. ADAM — R. BERGER, *Pastoralliturgisches Handlexikon*, Freiburg 1980, str. 492.

⁷ M. RIGHETTI, *Storia liturgica*, I, Milano 1964, str. 621—625.

Dalmatika

Dalmatika je gornje liturgijsko ruho đakona do koljena sa širokim rukavima do lakata. Prema mišljenju mnogih,⁸ naziva se »dalmatika« po Dalmaciji gdje se takvo odijelo nosilo.

Već u II. st. nailazimo na dalmatiku sličnu skraćenoj tunici s pojasom i širokim rukavima. To je bila odjeća uglednih crkvenih osoba, kako svjedoči opis mučeništva sv. Ciprijana⁹ i freska u katakombama sv. Priscile.¹⁰ Kao posebno liturgijsko odijelo pape i njegovih đakona, nalazimo dalmatiku u IV. st. u rimskoj liturgiji. Ona je bila znak posebnih odnosa što ih rimski đakoni imaju s papom. Ali već od V. st. privilegij nositi dalmatiku podjeljivali su pape i đakonima drugih crkava izvan Rima. Od IX. st. dalmatika je na cijelom Zapadu službeno ruho đakona i podruho biskupa.¹¹

Dalmatika je ispočetka bila dosta duga i sasvim spojena. U XII. st. su je razrezali sa strana radi lakšeg oblačenja. S vremenom se skraćivala dok nije dosegla današnju duljinu. Ispočetka se izrađivala od platna, a kasnije od fine vune ili svile. Jedini ukras bile su dvije purpurne vrpce (tzv. klavi) koje su sprijeda i straga bile na njoj prišivene pa su s ramena okomito i usporedo dosizale do donjeg ruba.

Dalmatika se smatrala blagdanskim odjećom i znakom radosti pa je stoga bila sve do XII. st. bijele boje. Kad se razvio kanon boja, izrađivala se u svim liturgijskim bojama u skladu s misnicom. Od tog vremena nestaju klavi i dalmatika se ukrašuje kao i ostalo liturgijsko ruho. Budući da je bila znak radosti, nije se oblačila u danima pokore i žalosti, već je mjesto nje, sve do reforme 1960. godine, đakon oblačio sprijeda pokraćenu ljubičastu misnicu (tzv. »planeta plicata«). Danas đakon oblači dalmatiku u svečanim danima, blagoslovima s Presvetim i u procesijama. U običnim danima stavlja na se štolu iznad albe. Biskupi mogu, ali ne moraju, ispod planite nositi dalmatiku.

Dalmatika svojim oblikom podsjeća na Kritovu muku, jer kad se rastegne, naliči na križ. Njezina pak glavna karakteristika jest da je odjeća radosti, spasenja i svetosti, kako ističe obred ređenja đakona.

Misnica

Misnica je najgornji dio misnog liturgijskog ruha svećenika. Nastala je od rimske penule. Penula je bila teško vuneno odijelo okruglog oblika sa svih strana zatvoreno i s kukuljicom. Oblačila se preko glave

⁸ S. ISIDOR, *Etymol.* 1, 19, c. 22, PL 82, 684; S. TOMA, *Suppl.* III, q. 40, a. 7; A. Adam — R. Berger, nav. dj., str. 104.

⁹ F. UŠENIČNIK, *Liturgika*, Ljubljana 1933, str. 82.

¹⁰ M. Righetti, nav. dj., str. 605.

¹¹ M. Righetti, nav. dj., str. 605—606.

kroz otvor na sredini. Obavijala je čitavo tijelo. Ako je trebalo poslužiti se rukama, onda bi se sa strane podiglo rubove i sabralo na rukama ili ramenima. Najviše se nosila na putovanjima i za vrijeme lošeg vremena kao zaštita od kiše i zime. Ispočetka ju je nosio obični puk, a poslije su je prihvatili i viši krugovi te je u IV. st. postala svečana odjeća senatora. Pravila se od gragocjena platna sa širokim rubnim ukrasima od purpura. Puk je nosio skromniju penulu.

Takvu odjeću vidimo na Trajanovom stupu iz II. stoljeća, zatim na Konstantinovu slavoluku i drugdje. Nosio ju je i sv. Pavao (2 Tim 4,13). Od V. stoljeća, u Italiji, mjesto naziva penula, udomaćilo se ime »planita«, izvan Italije upotrebljavao se naziv »kazula«, tj. kućica, jer je posve zatvarala tijelo, kako tumači sv. Izidor Seviljski.¹² Freska iz III. st. u katakombama sv. Priscile prikazuje biskupa odjevena u penulu, zatim mozaik u milanskoj bazilici iz V. st. prikazuje sv. Ambrozija odjevena u penulu, te mozaik u Raveni u crkvi sv. Vitala prikazuje više biskupa u penuli. Prvi pisani dokumenat koji spominje penulu kao misno liturgijsko odijelo je četvrti sabor u Toledo (633.). Od toga doba ne manjka svjedočanstava da je penula misno ruho.¹³

Kroz prvo tisućljeće planita je bila službeno liturgijsko ruho svih klerika bez razlike. Nosio ju je ne samo misnik već i čitači, akoliti, podđakoni i đakoni. Đakoni su misnicu crne ili ljubičaste boje oblačili samo u danima pokore i žalosti, a kad bi morali upotrijebiti ruke, smotali bi je, sabrali na lijevom ramenu i pojasom pričvrstili ispod desne ruke. Od X. st. misnica je rezervirana samo za svećenika, i to samo za slavljenje mise, a u ostalim funkcijama zamijenio ju je plašt.

Misnica je kroz mnoge vjekove zadržala svoj bogato naborani, zvonoliki veličanstveni izgled negdašnje penule. Tako prostrana misnica, iako ju je svećenik za vrijeme mise skupljao na ruke ili su je ministranti podržavali, svećeniku je stvarala smetnje u pokretima, pogotovo kad je zbog brokatnog platna i bogatih ukrasa postala teška. Zbog toga ju se počelo skraćivati i mijenjati oblik te je sve više i više gubila svoj estetski izgled. Već u XI. st. ponegdje se pojavljuju vrlo neukusne misnice, straga duge kao alba a sprijeda polukružno ili šiljasto veoma skraćene. Ta je neukusnost brzo uočena pa u XII. st. misnica opet ima široki oblik s jednakom duljinom na svim stranama. Od XIII. do XV. st. prevladavaju romboidno srezane misnice, da bi ruke bile slobodne, ali su ipak sačuvale svoju dostojanstvenost. Želja za praktičnošću, kanon boja koji je zahtijevao više misnica i siromaštvo crkava zahtijevalo je manje tkanine, jer je tkanina bila skupa i jer se uvozila. Stoga je koncem XV. st. misnica postala manja, a tijekom vjekova sve se više rezala i skraćivala, dok nije u XIX. st. reducirana na dvije plohe koje su spri-

¹² PL 82, 691.

¹³ M. Righetti, nav. dj., str. 597.

jeda i straga naličile na skapular ili violinu. Ne samo da to nije bilo u skladu s umjetničkim smislom nego je bilo i u neskladu s dostojanstvom bogoslužja. Tom neukusnom preobličavanju bezuspješno su se opirali sv. Karlo Boromejski i Bartolomeo Gavanti. Liturgisti druge polovine XIX. st. odlučno su zahtijevali povratak srednjovjekovnim misnicama boromejskog tipa, koje se neispravno naziva »gotske«. Tek početkom ovoga stoljeća liturgistima je uspjelo 1927. g. isposlovati pristanak bar nekakav, a 1957. g. prepušteno je sudu i razboritosti biskupa odobrenje takvih misnica, ali je zabranjeno samovoljno uvađanje neprikladnih noviteta.¹⁴ Tu je odredbu potvrdio II. vat. sabor (SC 128). Budući da Crkvu rukovodi briga za dostojanstvo bogoslužja, sasvim je razumljiv oprez s kojim je ona dozvolila upotrebu tzv. »casulae sine alba« i ograničila je samo za slučajevne nužde i uz odobrenje Biskupskih konferencija.¹⁵

U prvih deset stoljeća ukras misnica bio je vrlo jednostavan. Glavni ukrasi bili su tzv. »klavi«, tj. dvije usporedne purpurne vrpce od vrata do ruba i okolo otvora za vrat. Pravo ukrašavanje misnice započinje u XI. stoljeću. Na stražnju stranu prišivala se široka okomita viličasta traka koja se u visini ramenâ širila u dva kraka u obliku slova Y i produžavala do prsiju a odatle spuštala do donjeg ruba. Od XIII. st. taj se viličasti križ preoblikovao na leđima u pravokutni križ, što je u XV. st. postalo uobičajeni i općeniti tip misnice. U međuprostor te široke trake, a postepeno i izvan nje, izvezivalo se, zlatnim, srebrnim i raznobojnim svilenim nitima događaje iz života Krista, Gospe, svetaca, cvjetne ukrase, geometrijske oblike, životinje i slično. Tako se razvila umjetnost vezenja neuporedive vrijednosti i ljepote. Ispočetka skromni vez s diskretnom svilom i zlatnim nitima obogatio se novim kombinacijama i tehnikama boja, arabesaka, vitica, perla i slično. Duboka vjera i ljubav prema Isusu Kristu, koji je dostojan da ga se i na taj način časti i slavi, poticali su umjetnike da se natječu u umjetnosti ukrašavanja liturgijskog ruha. Nije se žalilo ni truda ni troška za Božju slavu, a nitko se nije ni licemjerno sablažnjavao poput Jude (Mt 26,6-13). Bez sumnje da je u toj trci ukrašavanja bilo i isprazne taštine. Ta umjetnost ručnog veziva silno je degradirana u XX. st. vezivom pomoću stroja.

Simbolizam misnice jest ljubav. Misnica prekriva čitavo tijelo »kao kršćanska ljubav koja sve prekriva i sve uza se priteže«.¹⁶ Pri oblačenju misnice molimo: »*Gospodine, koji se rekao: jaram je moj sladak i breme je moje lako, daj, da ga tako nosim, da postignem tvoju milost.*« To je breme i jaram ljubavi jer ljubavi ništa nije teško. Uz pomoć Božje milosti gorljivi i revni svećenici nose bez malodušnosti jaram ljubavi.

¹⁴ M. Righetti, nav. dj., str. 599—602.

¹⁵ NOTITIAE, 81, Vaticano 1973, str. 96—98.

¹⁶ J. A. JUNGSMANN, *Missarum sollemnia*, I, Casale 1961, str. 238.

Plašt

Plašt je prostrani polukružni ogrtač koji obavija čitavo tijelo, sprijeda otvoren i zakopčan metalnom kopčom. Plašt je jedinstveno, naj-svečanije i najraskošnije liturgijsko ruho.

Plašt je nastao od prostrane okrugle odjeće nalik na penulu s kukuljicom koja se za vrijeme kiše upotrebljavala u građanskom životu. Zbog toga mu i naziv »pluviale«, tj. kišna kabanica. Kad je u IX. st. pluvijal nestao iz građanske mode, postao je dio liturgijskog ruha. Plašt se najviše upotrebljavao u samostanima Galije i Španjolske, a nosili su ga ugledniji članovi zajednice i pjevači pri svečanim Večernjama, a ponegdje i drugi klerici te ministranti pri pontifikalima. Kad se misnica rezervirala samo za misu, plašt se od XI. st. pa do danas upotrebljava u liturgijskim svečanim funkcijama izvan mise: u procesijama, svečanim blagoslovima, posvetama, svečanim Večernjama, na svečanim sjednicama koncila itd.

Plašt je u početku imao malu kukuljicu kojom se pokrivala glava. Kad je u XIII. st. kukuljica izgubila svoju praktičnu svrhu, preoblikovala se u ukrasni trokutasti komadić platna koji je visio na gornjem rubu kod zatiljka. Kasnije se premjestio još niže i povećao. Naličio je štitu, pa su ga prozvali »clipeus«, tj. štit. U XVI. st. donji šiljak su prekrojili u polukrug.

Kopča koja je na grudima povezivala dva okrajka plašta bila je od kovine, srebra, zlata, i ukrašena draguljima. I čitavi plašt se ukrašavao lijepim umjetničkim radovima, vezom, resama, zlatnim vrpcama i izvezenim likovima svetaca.

Svečano liturgijsko biskupsko ruho i insignija

Biskup u svečanom bogoslužju, osim nabrojenog svetog ruha, u znak svoga dostojanstva i vlasti ima pravo nositi još posebne znakove ili insignija. Biskupi mogu nositi — tumači sv. Toma — devet insignija više nego svećenici, »jer imaju devet prava koja su iznad svećeničkih. Mogu, naime, zaređivati klerike, blagoslivljati djevice, posvećivati biskupe, polagati ruke, postavljati klerike, posvećivati crkve, slaviti sinode, dijeliti krizmu, posvećivati posuđe i ruho«. ¹⁷

Posebno biskupsko ruho i znakovi nastali su od privilegirane odjeće visokih službenika rimskog carstva. Car Konstantin podijelio je biskupima naslov »illustres«, što ih je izjednačilo s najvišim dostojanstvenicima carstva, pa su po carskoj etiketi s time ujedno dobili posebne časti i privilegij da pri velikim carskim svečanostima nose i posebne znakove. S tim znakovima predana im je i sudska vlast. Neka su insignija tijekom vremena postala distinktivni i sveti znakovi biskupske službe i časti.

¹⁷ Suppl. III, q. 40, a. 7.

Biskupe s posebnim insignijama istovremeno u IV. i V. st. susrećemo u Rimu, Galiji, Španjolskoj i Africi. Prije tog vremena biskupi se nisu po insignijama i odjeći razlikovali od ostalih celebranata, već po uglednom mjestu koje su zauzimali kao predsjedatelji liturgijske zajednice.

Prava liturgijska upotreba posebnih biskupskih insignija započela je u VIII. st. karolinškom obnovom, što je u XII. st. konačno i službeno usvojeno liturgijskim propisima. Neka su insignija pape dodjeljivali kao znak biskupske jurisdikcije. To su ponekad činili i opatima velikih redovničkih zajednica, posebno onih koje su imale prestiž po glasovitim školama, izjednačujući ih tako s biskupima.

Biskupska obuća

Biskupska obuća sastoji se od papuča i čarapa. Papuče se od uobičajenih cipela ne razlikuju oblikom već materijalom, bojom i ukrasima. Ispočetka su se pravile od kože, a kasnije od svile liturgijskih boja. Uz papuče obično se obuvalo i posebne čarape odgovarajuće boje. Posebnu biskupsku obuću nalazimo najprije u VI. st. u Rimu, a kasnije i u drugim krajevima. Na Veliki petak i u službi za pokojne posebna se obuća nije upotrebljavala. Danas je jedva gdje u uporabi.

U duhu Objave (Mt 6,9; Ef 6,15) papuče simboliziraju spremnost za naviještanje Radosne vijesti, a čarape božansku zaštitu pri tom naviještanju, kako ističe molitva koja se moli dok se oblači obuća.

Rukavice

Pontifikalne biskupske rukavice pojavljuju se u liturgijskoj upotrebi krajem IX. stoljeća. Rukavice kao znak biskupske časti posebno su se ukrašavale, bile su od svile i imale jedan križić. Upotrebljavaju se samo na pontifikalima, i to do prikazanja. Do XIII. st. bile su samo bijele boje, a od toga doba liturgijskih boja. Mjesto crnih, upotrebljavale su se ljubičaste rukavice.

Prsten

Biskupski prsten stavlja se povrh pontifikalnih rukavica. Izvan liturgijske prakse prsten se pojavljuje vrlo rano. Tako je npr. sv. Augustin upotrebljavao prsten, kao i drugi biskupi, za pečačenje spisa.¹⁸ U liturgijskoj upotrebi prsten najprije nalazimo u VII. st. u Španjolskoj, u IX. st. u Galiji, a od XII. st. posvuda. Pravio se od zlata i ukrašavao draguljima.

Prsten je znak vlasti, pa ga pripadnici više hijerarhije nose i izvan pontifikalne mise. On je »signum pontificalis honoris vel signaculum secretorum«.¹⁹ Prstenovi su različiti, što ovisi o hijerarhijskom stupnju.

¹⁸ Ep. 217, 59.

¹⁹ S. ISIDOR, *De off. eccl.*, II, 5, 12, PL 83, 783.

Papin prsten, nazvan »prsten ribara«, s kojim je papa pečatio svoja pisma, spominje se u XIII. stoljeću. Na njemu je urezano papino ime, a kad papa umre, treba ga slomiti. Kardinale nose prsten ukrašen safirom i urezanim grbom pape koji ga je postavio za kardinala. Biskupi nose prsten ukrašen drugim kamenjem, osim safira koji je rezerviran kardinalima. Redovnice u znak svojih zaruka s Kristom nose jednostavni prsten, koji od XIII. st. ima oblik križa.

Prsten simbolizira vjeru, jer je biskup posebno vezan uz Crkvu svoje dijeceze u kojoj treba brižno čuvati vjeru.

Prsni križ

Prsni križ ili pektoral nosi se vidljivo na lančiću ili vrpici obješen oko vrata. Nose ga viši crkveni dostojanstvenici, od kanonika pa na više. Prema stupnju dostojanstva, određena je posebna boja vrpce ili konopčića. Nastao je od tzv. »enklopijuma«, tj. kutijice koja je imala oblik križa, a nosili su ga u znak pobožnosti, ne samo kler već i vjernici. Unutra se stavljalo relikvije sv. križa, mučenikâ, ispisane riječi Sv. pisma, pobožne uzdahe i slično. Iz toga su se razvile današnje medaljice, a u XII. st. biskupski prsni križ.

Spomenimo usput i *nadbiskupski* križ koji se nosi neposredno pred metropolitom s raspećem okrenutim nadbiskupu. Nastao je od križa koji se nosi pred papom.

Mitra

Mitra je visoko liturgijsko pokrivalo za glavu biskupa. Naziv »mitra« uzet je iz starozavjetnog opisa Aronova svećeničkog ruha (Izl 28,4; Lev 8,9), ali ni starozavjetna mitra ni slične kape vestalka i poganskih svećenika nisu imale nikakvog utjecaja na kršćanske liturgijske mitre. U prvim vijekovima u liturgijskim funkcijama, vjerojatno po uputi sv. Pavla (1 Kor 11,4), nije se upotrebljavalo nikakvo pokrivalo za glavu. U tom smislu pita Tertulijan: »Zar se koji apostol, ili evanđelist, ili biskup našao okrunjen?«²⁰ U IV. st. spominje se da su posvećene djevice nosile neku posebnu kapu. Spis iz VIII. st. navodi da je papa Konstantin, ulazeći u Carigrad, bio pokriven kapom »camelauco«. To nije bila liturgijska kapa već kapa koju su običavali nositi dostojanstvenici rimskog carstva. Najvjerojatnije je da se iz nje razvila današnja mitra.

Mitra je rimskog podrijetla. Stoga se i nazivala »rimska mitra«, koju je najprije u X. st. nosio papa, a u XI. st. papa je dao privilegij svim biskupima da nose »rimsku mitru«.

²⁰ De cor. militis, 10.

Mitra je imala više razvojnih faza. Najprije je naličila na čunjastu kapu, a na donjim rubovima visjele su dvije vrpce. Početkom XII. st. bila je u sredini spljoštena uskom brazdom tako da je sa svake strane nastala izbočina ili grba. Kad se u udubljenu brazdu počelo stavljati ukrasnu vrpcu, oblik se sve više mijenjao a grbe rasle. Postranske grbe s vremenom su se razvile u dva uspravna ukočena roga koji su oblikovali dva sferna trokuta sa svake strane. Zbog estetskog izgleda mitra se postavljala na glavu tako da je jedan sferni trokut bio sprijeda na čelu, a drugi straga na zatiljku. Mijenjala se i visina mitre. Ispočetka je bila niska, najviše do 22 cm, za vrijeme baroka uzdigla se do ne-razmjerne visine, čak do 55 cm.

Mitre su se izrađivale od bijelog platna ili svile i raskošno ukrašavale. U liturgijskoj porabi u početku upotrebljavala se samo jedna, kasnije dvije, a od srednjeg vijeka tri mitre: mitra »preciosa«, koja se upotrebljavala u najvećim svečanostima: mitra »auriphrygiata«, zlatna od bijele svile s malo ukrasa, laganim zlatnim vezom, a mogla je biti i sva od zlatnog brokata, ali u tom slučaju bez ikakvog drugog ukrasa; jednostavna mitra »simplex« od bijele svile ili platna, bez ikakvog ukrasa, jedino su na kraju vrpca mogle imati crvene rese, a upotrebljavala se u pokorničkim i mrtvačkim funkcijama. Sve do reforme Pavla VI. 1668. g. u pontifikalnim misama izmjenično su se upotrebljavale dvije mitre, a od tada samo jedna.

Mitra simbolizira »kacigu spasenja« (Ef 6,17) pred nasrtajima na krepost vjere, dva trokutasta roga simboliziraju dva Zavjeta ili dvije svijetle trake koje su se pojavile na Mojsijevu čelu; dvije vrpce označuju duh i slovo Sv. pisma.

Pastoral

Pastoral je pri vrhu zavinuti štap što ga biskup nosi u liturgijskim funkcijama, zbog čega se i zove biskupski štap. On je znak pastirske službe i vlasti nad pukom i stoga se savinuti vrh nosi okrenut prema vjernicima.

Biskupski štap najprije se spominje u VI. st. u Galiji i Španjolskoj. U početku štap je bio znak biskupske svjetovne vlasti i izvanliturgijske jurisdikcije, stoga je sve do IX. st. vladao običaj da svjetovni vladari biskupima predaju štap. Rimski biskup, tj. papa, nije nikad nosio niti od drugoga primao štap, jer papa prima vlast ne od drugih ljudi već samo od Boga. Ponekad se spominje da je papa nosio u nekim prigodama ravni štap, ali to je više bio znak njegove svjetovne vlasti u papinskoj državi. Liturgisti smatraju da je iz toga i nastao današnji papski štap s križem koji se nosi pred papom i s kojim otvara sveta vrata na početku jubileja.

U liturgijskim obredima biskupski štap prvi put se spominje u opisima obreda posvećenja crkve. Od XI. st. štap se upotrebljava svuda

i redovito u biskupskim obredima i funkcijama. Ispočetka bio je to drveni štap s križem, lopticom ili lopaticom na vrhu, zatim u obliku grčkog slova tau. Od XIII. st. biskupski štap je na vrhu svinut prema puku, što je znak ograničene vlasti biskupa s obzirom na neograničenu vlast pape. Stoga papa ima ravni, uspravni štap, kako to tumači sv. Toma.²¹

Tijekom povijesti, drveni je štap nestajao a nastajao je ovaj današnji od raznih kovina, bogato se ukrašavao, osobito zavinuti dio, viticama, lišćem, likovima itd.

Štap u prvom redu simbolizira pastirsku vlast. Srednjovjekovni mistici alegorijski su tumačili ne samo štap kao takav već i njegove pojedine dijelove. Prema sv. Tomi, »štap simbolizira pastoralnu skrb skupljati zalutale (zavinuti dio na vrhu), podupirati bolesne (držak), poticati trome (šiljak na dnu štapa); odatle i stih: Collige, sustenta, stimula, vaga, morbida, lenta«.²²

Palij

Palij je široki okrugli bijelovuneni ovratnik ukrašen sa šest utkanih križića, širok tri prsta s dvije isto tako široke vrpce od kojih jedna visi sprijeda na prsima, a druga straga na leđima.

Nastanak palija nije do danas sasvim istražen. Postoji više hipoteza. Neki smatraju da je palij bio privilegirani znak visokih službenika rimskog carstva, dok drugi smatraju da je čisto crkvenog podrijetla. Svakako, vrlo rano susreće se palij kao vlastiti znak pape i onih biskupa koje su pape htjeli posebno odlikovati. Najstariji spomenici koji prikazuju biskupe s palijem su iz VI. stoljeća. Od XI. st. palij je specifični znak nadbiskupske vlasti i časti. Do XI. st. oblik palija je bio malo drugačiji nego danas, bio je veoma dug i prebacivao se iznad misnice preko ramenâ. Od tog vremena počeo se skraćivati, da bi u XV. st. zadobio današnji oblik.²³

Palij je znak vlasti i časti koja je rezervirana papi, a papa ga daje metropolitima i nadbiskupima u znak njihova sudioništva u papinoj vlasti. Prema prastaraj odredbi Ivana VIII., imenovani nadbiskup treba kroz tri mjeseca poslije posvete ili postavljanja od pape zatražiti palij, a papa mu ga po posebno delegiranom crkvenom dostojanstveniku, poslije položene ispovijesti vjere, svečano predaje (CIC 275-276).

Papa, budući da ima punu vlast nad cijelom Crkvom, može nositi palij na svečanim misama ma gdje ih slavio. Nadbiskup pak može nositi palij u svim crkvama, pa i izuzetim, svoje pokrajine na svečanim misama i u dane po odredbama Rimskog pontifikala (CIC 277). Kad nadbiskup umre, palij se mora s njim pokopati. Palij se nosi iznad misnice.

²¹ S. Toma, In 4. sent. 24, 3, 8.

²² Suppl. III, a. 7.

²³ M. Righetti, nav. dj., str. 589.

Palij se pravi od vune dvaju janjaca koji se svake godine blagoslivlju na blagdan svete Janje u njezinoj crkvi u Rimu. Palij se blagoslivlje iza Večernje pred blagdan sv. Petra i Pavla, a zatim pohranjuje u posebnu škrinjicu koja se čuva pohranjena kod groba sv. Petra.

Juridički propisi glede liturgijskog ruha

Što se tiče liturgijskog ruha, treba se držati liturgijskih norma, crkvene tradicije i zakona o svetoj umjetnosti (CIC 1296; SC 122-130). Ruho treba odisati plemenitom jednostavnošću i prilagođeno shvaćanju vjernika (SC 34), da se ne bi pažnja vjernika skrenula s bitnoga na nebitno. »Pristaje da se ljepota i otmjenost svake pojedine odjeće ne traži u gomilanju mnogih uskrasa, nego u stvari i njezinu izgledu. Ukrasi neka budu složeni od slika, crteža i simbola koji izražavaju bogoštovnu upotrebu, kloneći se svega što odudara od svete službe« (OURM 306).

Preobilna i neovlaštena upotreba insignija ponukala je Sabor da odredi »da poraba pontifikalnih znakova bude pridržana za one crkvene osobe koje imaju biskupsko posvećenje ili posebnu jurisdikciju« (SC 130). U skladu s tom odredbom Pavao VI. 1968. g. provodi reformu te pojednostavljuje obrede biskupskih pontifikala, ograničava upotrebu biskupskih insignija, a biskupsko sjedište, mjesto starog naziva tron, tj. prijestolje, odsada se naziva katedra. Prednost trebaju imati sveti čini, a ne ukrasi osoba. Biskupske konferencije mogu odrediti i predložiti Apostolskoj Stolici da se liturgijsko ruho prilagodi potrebama, običajima i duhu pojedinih naroda, ali uvijek u skladu s dostojanstvom svetog čina i osobe (OURM 305; 308 f). Upotreba liturgijskog ruha mora biti besplatna. Upravitelji crkava dužni su se brinuti za doličnost liturgijskog ruha i napraviti inventar (CIC 1296).

Blagoslov liturgijskog ruha

Blagoslov Crkve liturgijskom ruhu daje određenje da bude bogoštovni znak. Nema sumnje da se sveto ruho u davnini blagoslivljalo. Prvo sigurno svjedočanstvo nalazimo u kanonu što ga je u IX. st. naredio Pseudo-Izidor, a glasi: »Liturgijska ruha s kojima se služi Gospodinu, moraju biti blagoslovljena.«²⁴ Prvi formulari blagoslivljanja pojavljuju se u X. st. u obredniku posvete crkve i obredu ređenja. Ti formulari nisu mnogo izmijenjeni ni do danas. Sadržaj formulara uglavnom sadrži poznati simbolizam sv. Pavla: »Obucite se u bojnu opremu Božju da se možete suprotstaviti đavolskim napadima. Opašite svoje bokove istinom, obucite oklop — pravednost, obujte noge spremnošću za Radosnu vijest — mir. U svemu uzmite veliki štitić — vjeru; njime ćete moći ugasiti sve goruće strijele Zloga. Prihvatite kacigu — ono čim se spasava — i mač Duha, to jest riječ Božju« (Ef 6,11-17).

²⁴ C. 42, D. 1. de cons.

Moraju se blagosloviti: naglavnik, alba, pas, štola, misnica, tjelesnik, pala i oltarnici. Nije naređeno, ali je dobro da se blagoslove plašt i roketa, ostalo nije potrebno blagosloviti. Pravo blagosloviti imaju kardinali i biskupi bez izuzetka, dok ordinariji koji nisu biskupi za sve crkve svoga područja, župnik za sve crkve i kapele svoje župe, upravitelji crkava za svoju crkvu. Molitve blagoslivljanja nalaze se u Rimskom pontifikalu i Rimskom obredniku.

Ako sveta odjeća izgubi blagoslov, ona se više ne smije upotrebljavati. To biva u slučaju kad se odjeći promijeni oblik, npr. ako se od misnice napravi štola, od albe naglavnik. Prije upotrebe tu odjeću treba ponovno blagosloviti. Sveta odjeća također gubi blagoslov ako se toliko razdere da više ne može služiti svojoj svrsi u bogoštovlju; ako se od nje otkine veći dio, npr. rukav od albe; ako je bila na javnoj prodaji ili je upotrebljena za profane i nedolične svrhe (CIC 1304-1305).

Liturgijske boje

Po svojoj naravi boje vrše jaki utjecaj na ljudsku psihu, pa nije nikakvo čudo da već kod najstarijih naroda nalazimo sistematiziranu simboliku boja. Boja izaziva i izražava različita duševna raspoloženja. Kao u profanom životu tako i liturgiji boje imaju svoj specifičan govor, svoju znakovitost i funkcionalnost. Glavna karakteristika liturgijskih boja jest da su u službi otajstva.

Premda starozavjetne liturgijske boje nemaju nikakve vrijednosti za novozavjetnu liturgiju, ipak spomenimo da je sam Jahve, već u formiranju starozavjetne liturgije, odredio da sveto svećeničko ruho bude »na čast i ukras«, da ga izrađuju mudri vještaci koji »neka primaju zlato, ljubičasto, crveno i tamnocrveno predivo i prepredeni lan« (Izl 28, 2-6). Također određuje da se prigodom prenošenja Kovčeg svjedočanstva, žrtvenik, svijećnjaci prekriju ljubičastim i crvenim platnom (Br 4, 6-13).

Novozavjetni spisi ne donose nikakve propise o bojama odjeće, pa su se sveti čini ispočetka obavljali u svečanijoj standardnoj građanskoj odjeći. Po uvriježenom pravilu donja odjeća redovito je bila svijetla ili bijela, a gornja u bojama prema osobi i svečanosti. Novozavjetni spisi jedino govore o bijeloj odjeći koja karakterizira nebesku liturgiju. To je odjeća slave koja sjedinjuje sve boje i isključuje svaku okaljanost.

Jedini spomenik iz prvog razdoblja imamo u katakombama sv. Priscile gdje je prikazan biskup s purpurnom penulom, a uz njega đakon sa zelenkastom tunikom. Bez posebnog razlikovanja upotrebljavale su se razne boje, ali prevladavala je bijela, prirodna boja lana, simbol obredne čistoće, a »Rimljani su je smatrali posebno prikladnom za svečane dane i kultne obrede — color albus praecipue decorus Deo est.«²⁵ Mozaici i

²⁵ M. Righetti, nav. dj., str. 613.

freske u Milanu, Raveni i Rimu od V. do IX. st. prikazuju nam svećenike odjevene u planite raznih boja. Liturgijske knjige iz VIII. st. opisuju da su rimskom obredu prigodom Velikih prošnja, na Veliki petak i Svijećnicu službenici nosili tamno ruho. Jedan propis iz vremena Karolinga određuje da na misnici mora biti osam boja, jer su »otajstva i znakovi«.²⁶ Bilo je i jednobojnih planita, ali nisu bile istovjetne u svim Crkvama, tko se npr. u vrijeme Došašća negdje upotrebljavala ljubičasta a negdje crna misnica. U vrijeme alegorista porastao je interes i gorljivost za boje. Prema mističnom simbolizmu boja, stvarale su se i posebne norme; crna simbolizira žalost, i stoga se upotrebljava u pogrebima; ljubičasta pokoru, pa se upotrebljava u Došašću i Korizmi; crvena simbolizira jakost, krv, vatru, stoga se upotrebljava na Duhove i blagdane mučenika; bijela je simbol slave, radosti i čistoće, pa se stoga upotrebljava na blagdane Gospodnje, Gospine, djevicâ i svetaca koji nisu mučenici. Za svaki blagdan bijela boja ruha imala je i svoje posebno tumačenje, tako se npr. na blagdan Uzašašća povezivala s bijelim oblakom.²⁷

Prvi koji je definitivno ustanovio kanon boja za latinsku Crkvu bio je papa Inocent III. oko 1200. To je pet boja: bijela, crvena, zelena, crna i ljubičasta, koju su svi liturgisti uvijek smatrali ekvivalentnom crnoj boji. Papa Pio V. u obnovljenom Rimskom misalu potvrđuje spomenute boje i još dozvoljava da se u III. nedjelji Došašća i IV. korizmenoj može upotrijebiti misnica ružičaste boje. Najnovija reforma prihvaća tu ustaljenu praksu.

Osim spomenutih boja, u liturgiji druge boje nisu dozvoljene. U krajevima gdje te boje ne odgovaraju duhu pojedinih naroda, npr. gdje je bijela boja znak žalosti, mogu Biskupske konferencije uz potvrdu Svete Stolice odrediti odgovarajuće boje. »U svečanije dane može se upotrijebiti otmjenije sveto ruho, pa i ako nije u boji dana« (OURM 309). U tim prigodama obično se oblače »zlatne« misnice, tj. protkane zlatnim nitima, a mogu se upotrijebiti mjesto bijele, crvene i zelene misnice. Na misnici uvijek mora prevladavati jedna boja. Misnica na kojoj se ne razaznaje koja je glavna boja ne smije se upotrebljavati.

Budući da su rubrike o bojama preceptivne a ne samo direktivne, bez važnog razloga ne smije se upotrijebiti druga boja, već boja dana. Važan razlog može biti kad zbog siromaštva crkva nema određenu boju, ili ima više svećenika, ali tada se pri koncelebraciji uzme samo štola. Liturgijska obnova preporuča da se u svagdanjim misama za mrtve, a i inače, ne upotrebljava crna već ljubičasta misnica, jer je crnina nespojiva s euharistijskim slavljem, s vjerom u uskrsnuće i s nadom u vječnost gdje se, nadamo se, nalaze naši pokojnici.

²⁶ M. Righetti, nav. dj., str. 614.

²⁷ J. A. Jungmann, nav. dj., str. 96.